

Gönderim Tarihi: 05.02.2016 Kabul Tarihi: 30.11.2016

DİNİ FUNDAMENTALİZMİ AYAKTA TUTAN TEMEL FAKTÖRLER

Bahram HASANOV*

THE PRINCIPLE FACTORS THAT SUSTAIN RELIGIOUS FUNDAMENTALISM

Öz

Bu makale dinî fundamentalizmi ayakta tutan temel faktörler üzerine yoğunlaşmaktadır. Makalenin amacı dinî fundamentalizmin varlığının sosyal, beşeri, siyasi, ekonomik, küresel vb. nedenlerini tespit etmektir. Söz konusu hedef dinî fundamentalizmin farklı yönleriyle ilgili yapılan araştırmaların bir bütünlük içerisinde ele alınması ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Makalede bireylerin dini fundamentalizme yönelmeleri rasyonel bir tercih olarak, toplumda karşılaştığı yoksunluklara ve siyasi baskılara tepki olarak ve modernite ve küreselleşme gibi süreçlerle ilintili olarak ele alınmaktadır. Diğer taraftan, dinî fundamentalist akımların sadece yerel değil, küresel düzeyde dahi yürüttüğü etkili örgütsel faaliyetleri, söz konusu akımların sahip oldukları maddî, ideolojik, insani, iletişim vb. kaynaklar bağlamında incelenmektedir.

Sonuç itibarıyla dinî fundamentalizmin daha ziyade modern hayatın koşulları ile yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu, modern hayatın mevcut olduğu her yerde dinî fundamentalizmin toplumsal taban bulacağı anlamına gelmez. Dinî fundamentalizm modern yaşamla iç içe olan çeşitli faktörlerin belli biçimlerde karşılıklı etkileşim içinde girerek ürettiği bir olgudur.

Anahtar Kelimeler: Dinî Fundamentalizm, Selefilik, Modernleşme, Küreselleşme.

Abstract

This article focuses on the main factors that keep religious fundamentalism alive. The purpose of the article is to find out the social, human, political, economic and global causes of the surviving of religious fundamentalism. To achieve the above-mentioned purpose, the studies investigating different aspects of religious fundamentalism are tackled integrated.

In the article the inclination of individuals to religious fundamentalism is tackled in the context of rational choice, reaction to economical deprivations and political

*Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, e-posta: behram79@hotmail.com.

oppressions, and modernization and globalization process Moreover, the article also emphasizes the importance of resources like material, economical, human and media in influential organizational activities of fundamentalist religious movements, not only on a local scale, but also on a global scale.

As a result, it can be said that religious fundamentalism is closely connected with the conditions of modern life. However, it does not mean that religious fundamentalism will find a social ground in all societies based on modern life. Religious fundamentalism is a phenomenon which is produced by different mutually interacting factors under the modern circumstances.

Keywords: Religious Fundamentalism, Salafizm, Modernisation, Globalization.

1.Giriş

Dinî fundamentalizm kavramı günümüzde genellikle İslam dünyası ile ilişkilendirilse de ilk kez Hıristiyan dünyasında, daha doğrusu Protestan bir grubun kendini tanımlama amacıyla XX. Yüzyılın başında ABD’de kullanılmıştır. Nitekim söz konusu grup Hıristiyanlığı tahrif etmekle suçladıkları “liberal” Protestanlardan farklı olarak Hıristiyanlığın temellerine dönmek için mücadele eden “fundamentalistler” olduklarını ifade etmekteydiler. Hıristiyanlığın bazı öğretilerini temel alan söz konusu grubun en karakteristik özelliklerinden biri de dinî metinleri literal, yani lafzi açıdan ele almaları idi (Armstrong 2001: xii). Gerçekte bu tür karakteristik özelliklerin benzer dinî eğilimlerin hepsi için ortak olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda fundamentalist eğilimler, özellikle de İslamcı fundamentalizm üzerine yapılan araştırmalar (Kepel 2002; Roy 2013; Aydınalp 2008) incelendiğinde söz konusu eğilimlerin ortak özelliklerini aşağıdaki şekilde belirlemek mümkündür:

1. Kültürel öğeleri reddetme: Kültürleri saptırıcı ve dine karşı bir tehdit olarak görmek.
2. Literal yaklaşım: Dinî metinlerdeki hükümleri sadece zahiri anlamına göre anlamak ve harfîyen uygulamak.
3. Dışlayıcılık: Hakikatin temsilcisi olma bağlamında kendi taraftarları ile başkaları arasında kesin bir ayırım yapmak suretiyle, başkalarını şeytani güçler olarak göstermek.
4. “Mutlak hakikat” ve “kurtuluş” ile ilgili yalın ve net bir dille ifade edilen hazır reçeteler sunmak.
5. Kendileri gibi olmayan herkese karşı mücadele etmek
6. Kendi dinî bakış açılarını yaymak için geleneksel ve modern her türlü imkan ve araçları kullanmak.

Dinî fundamentalizmin yukarıda sıralanan özellikleri onun aynı zamanda radikal, mutedillikten uzak, uzlaşmaz ve katı niteliğini de ortaya koymaktadır. Bu nedenle de belli bir süreden sonra çoğu fundamentalist dinî oluşumların kendi içinde bile, birbirine düşmanca tutum sergileyen küçük gruplara bölündüğünü gözlemlemek mümkündür. Bu tür bölünmeler genellikle daha aşırı grupların ana akımdan ayrılması yönünde gerçekleşmektedir. Böylece uzlaşmazlık ve radikalizmin adeta geometrik dizi ile artan ve daha da radikalleşen eğilimler meydana getirdiği gözlemlenmektedir. Bu anlamda fundamentalist dinî hareketlerin çoğunluğu sivil bir biçimde varlıklarını sürdürseler de, bu tür hareketlerde sivillikle şiddet arasındaki mesafe oldukça kısadır. Nitekim gözlemler bu hareketlerin belli bir değişim sonrasında şiddete başvurabildiklerini göstermektedir (Büyükkara 2004: 205-234; 2014: 485-524). Fakat şiddete başvurma eğiliminin, şiddetin çeşitli nedenlerle (savaş, gerilim, düşmanlık, sürtüşme, çatışma vb.) gündelik hayatın bir parçası haline geldiği ve sıradanlaştığı toplumlarda daha yüksek olduğunu da unutmamak gerekir (Küçükcan 2010: 41-43).

Fundamentalist dinî ideolojiler tarafından yalın ve net bir dille sunulan “mutlak hakikat” ve “kurtuluş” ile ilgili hazır reçeteler çoğu kişi için cazip görünmektedir ve kuşkusuz bu, söz konusu grupların taraftar toplamasını kolaylaştıran faktörlerden biridir. Fakat fundamentalist dinî grupların taraftarlarını yönlendiren bu tür özgün ideolojik özelliklerin yanı sıra, söz konusu taraftarları fundamentalist dinî gruplara doğru iten veya çeken faktörleri de gözden kaçırmamak gerekir. Diğer taraftan söz konusu faktörleri belirlemeye çalışırken de insanı tamamen pasif bir varlık olarak ele almak eksik bir yaklaşım olacaktır. Bu makalede dinî fundamentalizm üzerine yapılan çalışmalardan hareketle dinî fundamentalizmi ayakta tutan faktörleri dört başlık altında tasnif etmeye çalışacağız. Amacımız dinî fundamentalizmi hem onu tercih edenler açısından hem onun örgütsel faaliyetlerinin kaynakları açısından hem de fundamentalist yorumların güç kazanmasına neden olan sosyal, siyasi, ekonomik, küresel vb. faktörler açısından ele almaktır.

2. Rasyonel Bir Seçim Olarak Dinî Fundamentalizme Yönelme

Bazı toplumbilimciler insanı sadece toplumda varolan ortama tepki veren ve kendi davranış ve tutumlarını çevresel şartlara göre belirleyen pasif bir varlık olarak ele almaktadırlar. Toplumsal çevrenin insan üzerinde önemli etkiye sahip olduğu inkar edilemez bir gerçek olsa da, insanın kendi tutum ve davranışlarını aynı zamanda aktif bir biçimde, rasyonel tercihler sonucunda geliştiren bir özelliğe sahip olduğunu da unutmamak gerekir. İnsanın bu özelliği hesaba katılmadığında dindarlık olgusu da tamamen

“dışarıdan” gelen etkilerin bir sonucu olarak değerlendirilecektir. Söz konusu etkiler bazen doğa olayları, bazen de ekonomik, toplumsal, fiziksel, psikolojik vb. konularda karşılaşılan mahrumiyetler olarak ele alınmaktadır. Marks, Freud ve Glock gibi klasik dönem insan ve toplum bilimciler tarafından savunulan bu tezin günümüzde de çok sayıda savunucusu bulunmaktadır. Kuşkusuz bu tezdeki gerçeklik payı inkâr edilemez ve aşağıda bu tezi temel alan analizlere biz de yer vereceğiz. Fakat toplumsal davranışların aynı zamanda aktif ve rasyonel seçimlerin bir sonucu olarak da ele alınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Dindarlık da bu anlamda bir istisna teşkil etmemektedir.

Dinî gruplara katılmayı aklî bir süreç olarak değerlendiren “rasyonel seçim kuramı” dindarlık biçimlerinin rasyonel tercihler sonucunda özümsemişliğini savunmaktadır. Söz konusu kurama göre insanlar benimseyecekleri dinin veya dinî yorumun maliyet ve kârını ölçüp biçmekte, ve yapacakları manevi yatırımların getirisini en üst düzeye çıkarmak için hareket etmektedirler. (Iannaccone 1992: 123-124). “Rasyonel seçim kuramı”nı savunan sosyologlara göre bir “din piyasası”ndan, bu piyasada sunulan “mal” ve “hizmetler”den ve onlara talip “müşteriler”den bahsetmek yanlış olmayacaktır. Söz konusu “piyasa”da “müşteri”lerin talebi ebedi hayat, hayatı anlamlandırma, manevi yaşam vb. olduğundan, söz konusu “müşteriler” bunları elde etme konusunda en kârlı gördükleri dinî akımlara yöneleceklerdir. (Kirman 2013: 67-99; Furseth, Repstad 2011: 213-214).

Acaba dindarlığın görece katı biçimleri olarak karşımıza çıkan fundamentalist din yorumları ve dindarlık biçimleri de kâr-maliyet konusunda akıl yürütme sonucunda mı tercih edilmektedir? Rasyonelliğin temel göstergesi kârı arttırmak ve maliyetten kaçınmaksa, öngördüğü katı uygulamalar, sınırlamalar ve yaşam tarzı ile maliyeti arttıran fundamentalist akımlara kim neden katılsın ki? Rasyonel seçim kuramını din sosyolojisi çalışmalarına sistematik bir biçimde uygulayan Laurance Iannaccone katılığın dinî cemaatleri güçlendirdiğini ve daha cazip hale getirdiğini savunmaktadır. Fundamentalizmi fırkacılığın (sectarianism) bir biçimi olarak ele alan bu yaklaşım, onun temel özelliğinin grup dışı faaliyetleri sınırlamak veya *özveri* ve *toplumsal damga* talep etmek olduğunu savunmaktadır. Söz konusu yaklaşıma göre fundamentalist bir dinî grubun üye çekme ve mevcut üyeleri kaybetmeme konusundaki başarısı toplumsal çevresi ile “optimal” gerilim düzeyini hangi ölçüde sürdürebildiğine bağlı bulunmaktadır (Iannaccone 1997).

Iannaccone’a göre katı kurallar her şeyden önce, kendileri katkı sağlamak için yeteri kadar çaba sarfetmediği halde, cemaatin sağladığı maddi-manevi hizmetlerden yararlanan “bedavacılar”ın gruba girişini neredeyse

imkansızlaştırmaktadır. Bu, önemli bir avantajdır. Çünkü bedavacılık katılımı, coşkuyu, enerjiyi azaltmak suretiyle kollektif ürünün verimliliğini düşürmekte, böylece grubun kollektif faaliyetlerine zarar vermektedir. Iannaccone'a göre din insanlar tarafından kollektif bir biçimde üretilen bir "ürün" olduğundan, söz konusu üründen sağlanan tatmin düzeyi grup üyelerinin üretime katılım düzeyi ile doğru orantılıdır. Katılım düzeyi arttıkça daha kaliteli bir ürün, düştükçe de düşük kaliteli bir ürün ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda, fundamentalist dinî gruplar bir anlamda yüksek giriş ücretleri, yani sınırlamalar, fedakârlıklar ve damga karşılığında daha fazla coşku ve enerji, dolayısıyla da daha fazla tatmin sunmaktadır. Katı kurallar grup içi faaliyetlere yüksek katılımı da sağlamak açısından oldukça önemlidir. Hem alternatif faaliyetlere katılımın yasaklanması hem de toplumsal damgalar nedeniyle grup dışı faaliyetlere katılımın görece zorlaşması, grup içi faaliyetlere olan talebi de otomatikmen artıracaktır. Bu durum grup içi faaliyetlere katılım düzeyini, dolayısıyla da coşkuyu ve enerji ve tatmin düzeyini yükselterek onu hem mevcut üyeler açısından hem potansiyel katılımcılar açısından cazip hale getirmektedir. Ayrıca fundamentalist dinî cemaatlerin üyelerinin gruba yüksek bağlılıklarını ve nadiren ayrıldıklarını açıklamaya çalışan Iannaccone bunu büyük yatırımların heba edilmek istenmemesi olarak değerlendirmektedir (Iannaccone 1994; 1992).

Rasyonel seçim kuramının kavramlarını kullanarak fundamentalist dinî gruplara katılımı sağlayan faktörlere söz konusu grupların "pazarlama" stratejilerinin etkilerini de ekleyebiliriz. Şöyle ki, fundamentalist dinî gruplar ebedi hayata götüren yegane kurtuluş yolunun bilgisine sahip olduklarını öne sürmektedirler ve söz konusu kurtuluşun oldukça sade ve kesin reçetelerini sunmaktadırlar. Fakat kurtuluşun kendi "tekeli"lerinde olduğunu gerekçe göstererek, onu elde etmek için yüklü "ücret" veya "sermaye" talep etmektedirler. Fundamentalist dinî gruplara katılanlar katı kurallara uyararak, söz konusu dinî gruba yüksek sadakat göstererek ve belli etkinliklere katılarak ebedi kurtuluş için büyük "sermaye" yatırmaktadırlar. Böylece maksimum sermaye yatırarak maksimum gelir elde ettiklerini düşünmektedirler.

Rasyonel seçim kuramının açıklama biçimi ile birebir örtüşmese bile, fundamentalizme yönelmeyi bir tür rasyonel düşünme biçimiyle de ilişkilendirmek mümkündür. Şöyle ki, belli bir zihinsel yapının veya fikir yürütme biçimlerinin fundamentalist dinî gruplara katılmakta etkili olabildiği görülmektedir. Nitekim dinî fundamentalizmin savunduğu öğretilerin esneklikten uzak, katı ve adeta matematik kesinlik içeren özellikler göstermesi bazı kesimler için daha cazip görünebilmektedir. Bu bağlamda bazı araştırmalarda da tespit edildiği üzere (Kepel 1994: 137-

138) hem Hıristiyan hem de Müslüman fundamentalist hareketlerine katılanlar arasında fen bilimleri alanında eğitim almış gençlerin çoğunlukta olması bir rastlantı olmasa gerek.

3. Siyasi-Ekonomik Sorunlara Tepki Olarak Dinî Fundamentalizmin Yükselmesi

İnsanları dindarlığa yönelten temel faktörlerden biri onların varlık ve hayatın anlamı ile ilgili yanıt aradıkları sorulardır. Nitekim insan anlam arayışı içinde olan ve hayatı ve varlığı mekanik ve anlamsız bir şey olarak kavramakta zorluk çeken bir varlıktır. Hayatta neden, hangi amaçla var olduğumuz, ne tür bir yaşam felsefesini ve hangi gerekçeyle seçmemiz gerektiği ile ilgili sorular, yaşam hikayemizin ve kendimiz de dahil olmak üzere bütün evren ve varlığın varoluşunun anlamlandırılması ile ilgili içsel ihtiyaçlar insanları dine yönelten temel faktörlerdendir. Çünkü din hayat ve varlıkla ilgili anlamlandırmayı sağlayan ve insanın varlığını, hayatını kozmik bir düzen bağlamında anlamlandıran, bunun dışında bu söz konusu anlama uygun bir yaşam tarzı sunan kapsamlı bir sistemdir. Bu bağlamda insanların dindarlığa yönelmesi, anlam arayışı bağlamında “insan” olmaktan kaynaklanan içsel-manevi bir ihtiyaçtır (McGuire 1992: 27-50). Fakat söz konusu içsel-manevi ihtiyacı karşılamak için toplumda hangi seçeneklerin mevcut olması ve bireylerin söz konusu seçeneklerden hangisine yönelmesi konunun farklı bir yönüdür.

Toplumda kendi dinî dünya görüşünü bağımsız bir biçimde şekillendiren insanlar oldukça nadirdir. Nitekim insanların tamamına yakını üyesi olduğu toplumda hazır biçimde kendilerine sunulan dinî dünya görüşlerine ve dinî yaşam biçimine yönelmektedirler. İşte bu tercihin hangi dinî dünya görüşü ve hayat tarzından yana kullanılacağı, diğer bir ifadeyle, nitelik itibariyle hangi dinî eğilimlerin daha fazla rağbet görmesi, söz konusu toplumdaki sosyal faktörlerle ve şartlarla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda toplumsal faktörlerin birey üzerindeki etkisi daha ziyade bireyin ne tür bir dinî eğilimde karar kılacağı konusunda kendini göstermektedir. Örneğin, topluma karşı kırgınlığı olan ve toplumda hakettiği konum ve saygınlığı bulamayan kesimlerle toplumun, devletin sahip çıktığı kesimlerin seçimlerinin büyük olasılıkla birbirinden farklı olacağı söylenebilir.

Bazı sosyal bilimcilere göre, dinî fundamentalizme yönelme temelde toplum hayatındaki belli sorunlara karşı ortaya konulan bir tepkinin ifadesidir. Söz konusu sorunlar, siyasi meşruiyet ve siyasi baskı sorunları ve toplumda yaygınlaşan sosyal ekonomik yoksunluklar olarak sıralanabilir. Psikolojik açıdan yabancılaşan, sosyal açıdan yalnızlaşan,

ekonomik açıdan fakirleşen fakat bütün bunlara rağmen içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmek için siyasi mekanizmalar üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmayan kesimler bürokrasinin ve üst tabakaların hegemonyası altında ezildikçe radikalleşmekte, memnuniyetsizlikler giderek alt tabakalarda militanlaşmaya kadar varmaktadır. (Aydınalp 2008: 139).

Orta Doğu'nun Müslüman ülkelerinde dinî radikalliğin toplumsal nedenleri ile ilgili yapılan araştırmalar dinî fundamentalizmin yaygınlık kazandığı ülkelerde siyasi ve ekonomik alanlarda yaşanan sorunlara dikkat çekmektedirler. Devletin bireylerin hayatının her alanına nüfuz ettiği, hükümetlerin aldığı her kararın vatandaşların günlük hayatını direkt etkilediği günümüz toplumlarında demokrasi yoksunluğu tepkileri artırırken, daha sürdürülebilir bir refahı ve görece adil gelir dağılımını da imkansız hale getirmektedir. Nitekim günümüz toplumlarında demokrasi ile dayanıklı ekonomik kalkınma arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu, bilinen bir husustur. (Akıncı 2015: 41-60). Son araştırmalarda dikkat çeken husus fundamentalist dinî akımlara katılanların sadece fakir ve eğitimsiz kesimlerden gelen insanlarla sınırlı olmadığıdır. Örneğin, Gilles Kepel, fundamentalist hareketlerin giderek eğitilmiş ve orta tabakaya mensup gençler arasında da yaygınlaştığına dikkat çekmektedir (Kepel 1994: 137-138; 2002). Diğer bir Orta Doğu araştırmacısı, sosyolog En-Naim Abdullahi'ye göre, fundamentalist hareketlerin ortaya çıkması derin toplumsal buhranların doğal sonucu olarak değerlendirilebilir (Abdullahi 1999: 104). Yazara göre birçok Müslüman Orta Doğu ülkesinde siyasi hayata katılımdan yoksun kalmaları ve yaşadıkları toplumlarda ekonomik ve toplumsal hareketlilik için imkanların giderek azalması ile genç, eğitilmiş kuşaklar -beklentilerin arttığı bir yaş döneminde- umutlarının tükenmesi sonucunda dinî fundamentalizme yönelmektedirler (Abdullahi 1999: 106).

Dinî fundamentalizmin en önemli sloganlarından birinin “Altın Dönem”deki, diğer bir ifade ile dinin teşekkül ettiği dönemdeki “ideal” şartları tekrar inşa etmek olduğu bilinmektedir. Bu anlamda ütöplast olan fundamentalist akımlar toplumsal, siyasi, ekonomik vb. alanlarda belirlenen amaçlara ulaşmaya engel olan aşırı fırsat eşitsizliklerinden muzdarip kesimler için oldukça cazip görünmektedir. Çünkü fundamentalist akımlar onlara dünya ve ahirette “kurtuluş”un çok sade ve net reçetelerini sunmaktadırlar. Bunun dışında, “kurtuluş”u sağlayan yaşam şartlarının tesis edilmesi için mücadele etmek de dinî bir sorumluluk ve “kurtuluş”un bir bileşeni olarak telkin edilmektedir. Bu noktaya dikkat çeken John Esposito'ya göre, günümüzde birçok Müslüman mevcut koşulların cihadı zorunlu kıldığına inanmaktadır:

“Çevrelerine bakıyor ve ulusal gelişmeden çok yalnızca kendi ekonomik çıkarlarıyla ilgilenen bir azınlığın, zengin bir elitin ve yozlaşmış otoriter hükümetlerin egemen olduğu ... bir dünyayı görüyorlar.” (Esposito 2003: 27). Dolayısıyla fundamentalist akımların saflarında bulunmak fırsat eşitsizliklerinden muzdarip kesimler açısından anlamlı hale gelmektedir. 1960’lı, 70’li yıllarda dinî fundamentalizmin yükselişe geçtiği birçok Müslüman ülkede bazı ortak noktalar bulunmaktaydı. İşsizlik oranlarının yüksek olması, yönetimlerin yozlaşması, zengin ile yoksul arasında uçurumun giderek daha da büyümesi bunlardan sadece birkaçıdır. Ayrıca, Altı Gün Savaşı olarak bilinen 1967 savaşında Arap İttifakı’nın İsrail tarafından hezimete uğratılması da sömürge döneminin ardından Arap toplumlarında hâkim olan milliyetçi ve sosyalist rejimlerin başarısızlığının bir göstergesi olarak görülmüş, İslam’ın saf dönemine, temellere dönmek gerektiği kanaati yaygınlık kazanmıştır (Esposito 2003: 108-133).

Radikal dinî akımlara hâlâ en fazla katılımcı sağlayan söz konusu ülkelerde durumun günümüzde de çok farklı olduğu söylenemez. Bernard Levis rakamlara dayanarak yaptığı analizle GSMH, satın alma gücü, hayat standartları, üretim vb. kriterler açısından Orta Doğu Müslüman ülkelerin durumunun endişe verici boyutlara ulaştığını ortaya koymaktadır. BM, Dünya Bankası, vb. kaynakların verilerine göre istihdam, üretkenlik bakımından söz konusu ülkelerle sadece Batı ülkeleri arasında değil, Uzak Doğu ülkeleri arasında da giderek artan bir uçurum söz konusu. Ekonomik alanla organik bütünlüğe sahip olan siyaset alanında da durum pek farklı değildir: “Baskı ve beyin yıkama yöntemiyle ayakta duran çürümüş despot yönetimler” ve bu yönetimlere öfke duyan bir halk söz konusu ülkelerin en bariz gerçekliklerindedir. (Lewis 2003: 101-106).

4. Sömürge, Modernleşme ve Küreselleşme Sürecinde Bir Kimlik Sorunu Olarak Dinî Fundamentalizm

Fundamentalist ve radikal dinî hareketler sık sık sömürgecilik, modernleşme ve küreselleşme ile de ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda genelde İslamcı hareketlerin özelde de İslamcı fundamentalizmin Batı ile İslam dünyası arasındaki tarihsel ilişkilerden bağımsız olmadığı, üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Dinî fundamentalizm, İslam dünyası açısından birbiriyle yakından ilişkili ve birbirinin devamı niteliğindeki sömürge, modernleşme ve küreselleşmenin hem sonucu hem de onların oluşturduğu baskılara karşı bir tepki ve mobilize olma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dinî/İslamî fundamentalizmin sömürge, modernleşme ve küreselleşmeye bir tepki olarak ortaya çıkması, Batı’nın kültürel, ekonomik, siyasi vb.

alanlardaki hegemonyasına karşı Müslümanların bazı dinî söylemleri soyutlayarak araçsallaştırmaları, böylece ortaya koydukları direnişin meşruiyetini güçlendirmeye çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. Müslüman ülkelerin sömürgeleştirilmesiyle başlayan İslam-Batı karşılaşması, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kazanılan bağımsızlığa rağmen sömürge politikalarının olumsuz etkileri ve yeni sömürgecilik olarak isimlendirilebilecek politikaların sürdürülmesi nedeniyle sorun üretmeye devam etmiştir. Sömürge döneminde izlenen politikalar geleneksel kurumları yıkmış, kültürel kalıpları tahrip etmiş ve yerine kendi kültür araç ve yapılarını ikame etmeye çalışarak Müslüman toplumların organik gelişimini bozmuştur. (Fuller 2015: 261-286). Müslüman ülkelerin bağımsızlığı sonrasında izlenen yeni sömürgecilik politikaları ise daha ziyade çokuluslu şirketler üzerinden sağlanan ekonomik işbirliği ve çıkarların önplanda tutularak Müslüman ülkelerdeki baskıcı rejimlerin desteklenmesi şeklinde kendini göstermektedir. Diğer taraftan hegemonik Batı kültüründen beslenen küreselleşme yeni tüketim alışkanlıkları, dolayısıyla da yeni bir kültür üreterek yerel kültür ve kimlikler üzerinde yıkıcı etki yapmaktadır. Bu durum yerel kimliklerin dıştan gelen etkilere karşı direniş gösterebilmesi ve onların üstesinden gelebilmesi için bazı ideolojik söylemleri devreye sokması ile sonuçlanmaktadır (Küçükcan 2010: 44-46). Söz konusu ideolojik söylemler Müslüman ülkelerde daha önce milliyetçi ve solcu ideolojilerden ilham almış, fakat bir başarı sağlanamayınca önemli bir kısmı fundamentalist olan İslamcı ideolojiler güç kazanmaya başlamıştır.

Diğer taraftan dinî fundamentalizmin küresel siyasi süreçlerle olan ilişkileri de gözardı edilemez. Dolayısıyla dinî fundamentalizme zemin hazırlayan küresel boyutun daha yakından incelenmesi gerekmektedir. 11 Eylül olaylarının ardından yapılan anketlerde radikal selefiliğin Arap ve Müslüman toplumlarda, üstelik eğitimli kesimler arasında belli ölçüde desteklenmesini de bazı araştırmacılar küresel politik süreçler bağlamında değerlendirmektedirler. Söz konusu değerlendirmelere göre, dünyaya “daru'l-İslam” – “daru'l-harp” penceresinden bakan ve “öteki” kavramını vurgulayan radikal selefî akımların, kendi devletlerinin İsrail ve ABD karşısında teslimiyetçi tutum sergilediğini ve netice itibarıyla Arap ülkelerinin haysiyetinin zarar gördüğünü düşünen Arap gençliğine cazip görünmesi doğaldır (Şirinov 2008: 207-208). John Esposito da İslamcı fundamentalizmi Batı ile Müslüman dünyası arasındaki ilişkilerden bağımsız olarak ele almanın doğru olmayacağını ifade ederek konuyu uluslararası siyasi ilişkiler bağlamında ele almaktadır. Ona göre, Batı'nın, özellikle de ABD'nin Orta Doğu başta olmak üzere Müslüman dünyasına çifte standart uygulaması, özellikle de İsrail'i Müslüman ülkelere karşı desteklemesi Müslümanlarda ciddi anlamda memnuniyetsizliğe ve öfkeye

neden olmaktadır. Sonuç itibarıyla, İslam'ın Vehhabi-Selefi eğilimli radikal yorumu güç kazanmakta ve ülkelerin ulusal sınırlarını aşan küresel ve tepkisel bir ümmet bilinci biçimlenmektedir (Esposito 2003: 188-193). Netice itibarıyla yukarıda da ifade edildiği üzere, bu tür radikal yaklaşımların uzlaşmaz tutumu sonucu genellikle daha aşırı grupların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

Sömürgeciliğin ve modernleşmenin yerel-geleneksel kültürler üzerindeki etkileri küreselleşmeyle birlikte daha da yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda dinî fundamentalizmi modernleşmenin etkilerinin daha hızlı yayılmasına neden olan küreselleşmenin yozlaştırıcı etkileri ile de açıklamak mümkündür. Küreselleşme sonucunda tüketimcilikten erotizme kadar hayatın birçok alanında hazcılığın yaygınlaşması geleneksel değer ve kimliklerin aşağılanmasına neden olmaktadır. Batı merkezli hazcı kültürün küreselleştirilmesi bencilliği ve bireyselleşmesi arttırmakta, büyüklerin otoritesini sarsmakta, köklü değerleri, ahlakı, maneviyatı yozlaştırmakta, toplumsal cinsiyet ilişkilerini altüst etmektedir. Bu eğilime bir yanıt olarak da dinî fundamentalizmin hızlı bir şekilde yaygınlaştığını görmekteyiz. Dinî fundamentalizm bu durumun telafiedici ideoloji olarak sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik vb. alanlarda varolan sorunları dinî değerlerden ayrı düşmeye bağlamakta ve “altın dönem”i tekrar tesis etme sözü veren bir “dünya görüşü” olarak insanlar için cazip hale gelmektedir (Langman 2005: 258).

Bu bağlamda dinî fundamentalizmin “yeni toplumsal hareketler”in bazı önemli özelliklerini yansıttığını söyleyebiliriz. Nitekim yeni toplumsal hareketlerin en önemli özelliklerinden biri toplumsal çatışmaları kültür ve kimlik alanlarına taşımış olmasıdır. Dolayısıyla belli kültür ve kimlik değerlerini hedef alan yeni toplumsal hareketler, kendi savunduğu kültür ve kimlik değerlerini yaygınlaştırmaya çalışmaktadır (İçli 2015: 425-432). Geleneksel değerlerin dejenerasyonunun modernleşme ile çok yakından ilişkili olduğunu kabul edersek dinî fundamentalizmi de bir ölçüde geleneksel değerlerle modern değerlerin çatışmasının bir tezahürü veya ifade biçimi olarak ele alabiliriz. Müslüman toplumlarda kültür ve kimlik alanlarının bu tür çatışmalara sık sık sahne olduğu görülmektedir. Aşırı Batılılaşma, özellikle de Müslüman toplumlarda büyük önem verilen aile kurumunun sarsılmasına neden olan hızlı değer dejenerasyonları genellikle aşırı toplumsal tepkileri de beraberinde getirmektedir. Birçok kişi kendini ve ailesini bu tür etkilerden uzak tutma amacıyla belli şekillerde kendini izole etme mekanizmalarına başvurmaktadır. Fakat bireysel veya aile ölçeğinde bu tür etkilere karşı direnmek oldukça zor olduğundan, çoğunlukla alternatif bir yaşam tarzı ve sosyal ilişkiler biçimi sunan ve söz konusu etkilere karşı birlikte direnme imkanı veren akım ve

gruplara girme en uygun yol olarak tercih edilmektedir. Bu tür tercihler genellikle fundamentalist dinî gruplardan yana yapılmaktadır. Fundamentalizmin kendisinin de modernleşmeye karşı bir tepki olması (Luckmann 1999: 256; Kirman 2008: 278-286; Yaparel 2007: 139-143) söz konusu tercihi güdüleyen en önemli faktörlerden olsa gerek. Nitekim fundamentalist ideolojinin modern değerlere ve yaşam tarzına karşı olumsuz tutumu Müslüman toplumdaki bazı kesimlere cazip gelmektedir. Çünkü fundamentalizm, modern paradigmanın etkisiyle hızlı bir şekilde göreceleşen milli-manevi-ahlaki değerlerin yerine katı, değişmez, eleştirilemez değerleri temel almaktadır. Ayrıca söz konusu değerlerin gerçekleştirilmesini sağlayan grup içi bir sosyal ortam ve yaşam tarzı da sunmaktadır. Böylece bazı kesimler kendileri ile modern hayat arasında kalın duvarlar ören fundamentalist grupların içinde bütün inançları, değerleri ve yaşam tarzlarını hızla göreceleştiren modern yaşam ortamından kendilerini ve ailelerini uzak tutabileceklerine inanmaktadırlar.

Dinî fundamentalizmin şehirlerde, özellikle de metropollerde daha fazla yayılması da üzerinde durulması gereken konulardandır. Bunun nedenlerinden biri fundamentalist grupların daha fazla insan kaynaklarına ulaşım sağlama amacıyla özellikle metropollerini tercih etmesi olsa da, diğer önemli bir nedenin de metropollerdeki yaşam tarzı olduğu söylenebilir. Nitekim metropollerde alkolizmin, ahlaksızlığın, hırsızlığın, uyuşturucu bağımlılığının ve suç oranının artması, bireyselci şehir hayatının insanları yalnızlaştırması vb. kentleşmenin olumsuz etkilerinden sadece birkaçıdır. İnsanlar söz konusu olumsuz etkilerden kendilerini korumak için alternatif bir ortam arayışına girmektedirler. Fundamentalist dinî gruplar bu tür durumlarda kendilerini bir alternatif olarak sunmaktadırlar. Şehir hayatında aile üyeleri arasındaki ilişkilerin geleneksel yapısında ortaya çıkan değişimler de dinî fundamentalizme eğilimleri teşvik etmektedir. Nitekim şehirlerdeki ergen ve gençlerin kendi kimliklerini aileden ziyade sosyal aktörlerin etkisiyle biçimlendirdikleri bilinmektedir. Bu bağlamda fundamentalist dinî grupların genellikle sosyal aktör olmayı ve ergen ve gençleri çekme konusunda başarılı oldukları gözlemlenmektedir (Aydınalp 2008: 138). Bu noktaya dikkat çeken bazı araştırmacılara göre fundamentalist grupların “aile değerlerine ilgi göstermeleri bir rastlantı değildir” (Iannaccone 1997: 109).

Bazı araştırmacılar dinî fundamentalizmi küreselleşmenin bir ürünü olarak değerlendirmektedirler (Roy 2013). Bu değerlendirmede dikkat edilmesi gereken nokta dinî fundamentalizmi modernleşme ve küreselleşme süreçlerine gösterilen bir tepkiden ziyade, bu süreçlerin ortaya çıkardığı

dünya ve toplumsal şartlarla uyum içerisinde olan bir olgu olarak ele alınmasıdır. Birinci yaklaşım dinî fundamentalizmi modernleşme ve küreselleşmeden kaynaklanan kültür ve değer yozlaşmasına bir tepki olarak ele aldığı halde, ikinci yaklaşım söz konusu yozlaşmanın kültürel anlamda köksüzleşmiş kesimleri ortaya çıkardığını, sonuç itibarıyla de her türlü kültürü reddeden fundamentalist yaklaşımların güç kazanmasını ve yaygınlaşmasını sağladığını savunmaktadır. Özellikle Olivier Roy tarafından savunulan bu yaklaşım konuyu İslam dünyası bağlamında ele almaktadır. Müslümanlar arasında önemli ölçüde güç kazanmış selefilîği neofundamentalizm olarak isimlendiren Roy, neofundamentalistlerin en önemli özelliklerinin kutsal metinlere harfiyen bağlılık ve her türlü kültürü reddederek püriten bir İslam/din savunmak olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla neofundamentalistler kültürel bağlamların dışında ve somut bir topluluktan ziyade, kişilerin dünyanın farklı bölgelerinden bireysel olarak bağlılıklarını sürdürdükleri hayali bir ümmet, yeni bir islami kimlik biçimlendirmeyi hedeflemektedirler. Bu tam da batılılaşma ve küreselleşme sonucunda kültürel olarak köksüzleşmiş, bireyselleşmiş ve yeni bir kimlik arayışı içinde olan, fakat Batı kültüründen de uzak durmaya çalışan Müslüman kesimlerin ihtiyaç duyduğu şeyle birebir örtüşmektedir. (Roy 2013). Din artık belli bir topluluğun kültürel bağlamında içselleştirilen bir şey değil, bireysel olarak bağlanılan ve sürdürülen bir şeydir. Sonuç itibarıyla küreselleşme kendi toplumuna ve kültürüne yabancılaşmış, bireyselleşmiş kişiler ortaya çıkarmaya devam ettiği sürece fundamentalizmin de kendi varlığını sürdürmeye devam edeceğini bekleyebiliriz.

5. Dinî Fundamentalizmin Örgütsel Faaliyetlerini Sağlayan Kaynaklar

Yukarıda toplumdaki belli kesimlerin fundamentalist dinî akımlara yönelmesini ya belli sosyal süreçlerin sonucu olarak, ya da bazı sosyal sorunlara verilen tepkiler olarak açıkladık. Fakat burada bazı noktaların açıklığı kavuşturulması gerekmektedir. Her şeyden önce şunun ifade edilmesi gerekir: toplumsal sorunlar insanları radikalliğe itme potansiyelini her zaman içinde barındırır da, söz konusu sorunlar, özellikle de ekonomik sorunlar, toplumda her zaman zorunlu olarak radikalliğin yaygınlaşması ve yükselmesi ile sonuçlanmaz. Nitekim BM'nin hazırladığı bir raporda dünyanın en fakir elli ülkesinde terörün mevcut olmadığı ifade edilmektedir (Ruggiero 2003: 33). Bu anlamda dinî fundamentalizmin varlığını belli durumlara gösterilen tepkilerle sınırlayan bir yaklaşım eksik kalır.

Fundamentalist dinî grupların örgütsel faaliyetlerini belli kaynaklar sayesinde sürdürebildiklerini unutmamak gerekir. Sosyal-dinî hareketlerin kendi faaliyetlerini nasıl ve hangi araç ve kaynaklarla sürdürdüklerine ilişkin sorulara yanıt arayan “kaynak mobilizasyonu” kuramı örgütlenmeyi sağlayan kaynaklar olmadan örgütlenmenin mümkün olmadığını savunmaktadır (Sahliyah 1990: 11-15). Bu anlamda iletişim ağlarından sosyal ağlara, paradan medya imkanlarına kadar sahip olunan kaynaklar ve söz konusu kaynakların kullanılması için takip edilen strateji fundamentalist akımların ayakta kalması ve yayılabilmesi için oldukça önemlidir. Söz konusu kaynaklar genellikle birbirini destekleyen ve güçlendiren etkilere sahiptir. Sami Zubaida bu konuya dikkat çekerek birçok Müslüman ülkesinde İslami ekonomik ve sosyal sektörün sahip olduğu kaynaklar sayesinde çok sayıda insana devletin sağlaması gereken imkanları sağladığını ifade etmektedir. Zubaida bu durumun himaye, dinî taassup ve örgütlenme ağlarının kurulması ve güçlenmesi için oldukça önemli olduğunu dikkat çekmektedir (2001: xvı).

İslam dünyasındaki dinî fundamentalizm söz konusu olduğunda örgütsel faaliyetleri sağlayan kaynaklar olarak selefi/vehhabi ideolojisi, onu sürekli tekrar üreten ulema bu ideolojiyi finanse eden mali kaynaklar, yaygınlaşmasını sağlayan eğitim ağları ve sivil toplum kuruluşları, ayrıca geniş kitlelerin söz konusu ideolojiye kolay ulaşımını sağlayan basılı kaynaklar veya internet kaynakları büyük önem taşımaktadır. Bir hareketin varlığını sürdürebilmesinde sahip olunan kaynakların rolü küresel ölçekli faaliyetleri hedefleyen hareketlerde daha da önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Gilles Kepel İslamcı fundamentalizmin petrolle zengin Arap ülkelerinin desteği ile güçlendiğine ve geliştiğine dikkat çekmektedir. Özellikle de 1970’li yıllardan itibaren, Orta Doğu’daki sosyalist hareketlere karşı başlayan örgütlenmeler ve Suudi Arabistan’ın kendi resmi ideolojisi olan Vehhabiliği ihraç etme çabaları kurumsallaşmaya başlamıştır. Petrol endüstrisi aracılığıyla belli İslamcı gruplar mali açıdan desteklenmiş ve bir “petrol İslamı” (pertoislam) şekillenmiştir (Kepel 2002: 62-72).

Suudi Arabistan kökenli vehhabi ideolojisi petrol gelirlerinden kaynaklanan zenginliğin ortaya çıkmasıyla birlikte önce İslam dünyasında, arkasından da Batı’da yaygınlaştırılan fundamentalist bir İslam yorumudur. Suudi Arabistan söz konusu ideolojinin uluslararası düzeyde yaygınlaşmasını desteklemek üzere 1962 yılında devlet destekli olarak oluşturduğu Rabitatü’l-Âlemi’l-İslam isimli bir örgüt aracılığıyla İslam dünyasında kurduğu cami, okul ve kütüphane ağları ile güçlü bir propaganda faaliyetine girişti. Eğitim imkanlarının bulunmadığı bazı Müslüman ülkelerde ücretsiz eğitim sağlayan ve sayısı binlerle ifade

edilen medreseler vehhabi ideolojisinin yaygınlaşması için ve uluslararası bir fundamentalist söylem oluşturulmasına olanak veren önemli bir mekanizma haline geldi. Örneğin, 1947 yılında Pakistan’da sadece 147 medrese bulunduğu halde Suudi Arabistan ve selefi/vehhabi ideolojisini destekleyen diğer körfez ülkelerinin verdiği mali ve ideolojik destekle bu sayı günümüzde dokuz bini aşmış durumdadır. Söz konusu medreselerin en önemli etkilerinden biri Taliban üzerinde kendini gösterdi. Diğer önemli bir etki 19. yüzyılda geleneksel İslam ile modern hayat arasında uyum sağlamaya çalışan reformcu bir hareket olarak ortaya çıkan Deobandi hareketi üzerinde kendini göstermiştir. Pakistan’da yüzlerce medrese kuran Deobandi hareketi Suudi arabistan ve Vehhabi ulemasıyla sıkı ideolojik ve siyasi bağlar kurarak gittikçe daha katı, hatta militan bir tutuculuğu benimsedi (Esposito 2003: 133-138). Bu bağlamda Vehhabi ideolojisinin kendi bünyesini genişletmenin ötesinde daha ılımlı mutedil İslami hareketleri dönüştürdüğü ve köktenci bir çizgiye çektiği söylenebilir.

Vehhabi ideolojisinin tekrar üretilmesinde önemli rolü olan ulemanın da Suudi bağlantılı ve genellikle Medine’de eğitim görmüş Vehhabi şeyhleri olduğu görülmektedir. Söz konusu şeyhlerin görüş ve fetvaları, yazdıkları ve farklı dillere çevirisi yapılan basılı kitapların yanı sıra her gün sayısı giderek artan internet kaynaklarında da sıkça yer almaktadır (Roy 2013: 129-132). Dünyanın çeşitli bölgelerinde, birbiriyle bağlantısı bulunmayan Müslümanların söz konusu internet siteleri aracılığıyla giderek daha yoğun bir biçimde fundamentalist din yorumunun etkisi altında kalması bazı sosyal bilimciler tarafından “sanal ümmet” biçimlenmesinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır (Roy 2013: 153-169).

6.Sonuç

Dinî fundamentalizm ve radikalizmin toplumsal taban bulabilmesi bir yönüyle dinî-ideolojik yorumlarla ilgili bir konu olsa da, önemli ölçüde de beşeri, toplumsal, ekonomik, siyasi, küresel vb. faktörlerle ilişkilidir. Daha doğrusu, bütün bu faktörler belli biçimlerde karşılıklı etkileşim içerisine girerek dinî fundamentalizm ve radikalizmi üretmektedir. Bu nedenle de dinî fundamentalizmin nedeni olarak belli bir faktörü temel almak doğru değildir. Bunun yerine, yukarıda sıralanan faktörlerin birbiriyle karşılıklı etkileşimini çözümleyerek dinî fundamentalizmi üreten, besleyen ve ona yönelten koşulları daha iyi anlayabiliriz.

Fundamentalist dinî grupların ayakta kalması bir ölçüde bireylerin söz konusu gruplara katılmayı belli bir rasyonelleştirme sonucunda tercih etmeleriyle gerçekleşmektedir. Rasyonel Seçim Kuramı çerçevesinde

yapılan araştırmalar katı kurallar uygulayan fundamentalist dinî grupların, bağlılık düzeyi düşük olanları elediği, geride kalanlar arasında da katılımı teşvik ettiği için “müşteriler”e cazip görüldüğü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yüksek giriş ücretleri karşılığında daha fazla coşku ve enerji, sonuç itibariyle de daha fazla tatmin sağlanmaktadır. Bu durum hem mevcut üyeler açısından hem de potansiyel katılımcılar açısından fundamentalist grupları cazip hale getirmektedir.

Dinî fundamentalizmi besleyen faktörler arasında ekonomik ve siyasi sorunlar da büyük önem taşımaktadır. Söz konusu sorunların derinleşmesiyle birlikte, aşırı fırsat eşitsizliklerinden muzdarip, ezilmiş, umutsuz kitlelerin ortaya çıkması fundamentalist akımlar için verimli bir zemin ortaya çıkarmaktadır. Fundamentalizmin dünya ve ahiret saadeti ile ilgili ortaya koyduğu kurtuluş reçeteleri ve “altın dönem”in ihyası ile ilgili vaatleri ezilmiş ve umutsuz kesimler için bir umut haline gelmektedir.

Dinî fundamentalizmi modernite, batılılaşma ve küreselleşme gibi olgulardan da bağımsız olarak ele alamayız. Modernitenin, arkasından da modernitenin etkilerini daha da yoğunlaştıran ve dünyanın dört bir tarafına yayan küreselleşmenin geleneksel kimlik ve değerleri hızla aşındırması yerel kültürler tarafından tepkilerle karşılanmakta ve söz konusu tepkiler sık sık öze dönüşü vurgulayan fundamentalist dinî söylemlerle formüle edilmektedir. Ayrıca modernite ve küreselleşme sonucunda kültürel olarak köksüzleşmiş ve kimlik arayışı içerisinde olan kesimlerde de kültürü reddeden ve püriten bir İslam anlayışını savunan fundamentalizmin güç kazandığını söylemek mümkündür.

Son olarak dinî fundamentalizmi, onun örgütsel faaliyetler yürütmesini sağlayan kaynaklardan bağımsız düşünemeyiz. Özellikle de İslam coğrafyası söz konusu olduğunda dinî fundamentalizmin temel kaynakları arasında sefilik/vehhabilik ideolojisini, söz konusu ideolojiyi tekrar üreten ülema ağını, ağırlıklı olarak petrol zengini körfez ülkelerince sağlanan finans kaynaklarını, bu ideolojinin yaygınlaşmasını sağlayan eğitim ağları ve sivil toplum kuruluşlarını ve geniş kitlelerin söz konusu ideolojiye kolay ulaşımını sağlayan basılı kaynaklar veya internet kaynaklarını zikretmek gerekmektedir.

Kaynaklar

- Abdullahi, An-Na'im (1999). "Political Islam in National Politics and International Relations". *Desecularization of the World*. Ed. Peter Berger. Washington: Wm. B. Eerdmans. 103-121.
- Akıncı, Abdulvahap (2015). "Demokrasi İle Siyasal İstikrar ve Kalkınma Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/10 Summer 2015, p. 41-60, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8556>, ANKARA/TURKEY
- Armstrong, Karen (2001). *The Battle For God*. New York: Ballantine Books.
- Aydıncı, Halil (2008). *İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör İlişkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyükkara, Mehmet Ali (2004). "11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefiyye ve Cihadî Selefiyye". *Dini Araştırmalar VII (20)*: 205-234.
- Büyükkara, Mehmet Ali (2014). "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi". *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 08-10 Kasım 2013*. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı. 485-524.
- Esposito, John (2003). *Kutsal Olmayan Savaş: İslamcı Terör*. Çev. N. Yılmaz ve E. Yılmaz. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Fuller, Graham. (2015). *İslamsız Dünya*. Çev. H. Kaya. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Iannaccone, Laurance (1992). "Religious Markets and the Economics of Religion". *Social Compass 39 (1)*: 123-131.
- Iannaccone, Laurance (1994). "Why Strict Churches Are Strong". *American Journal of Sociology 99 (5)*: 1180-1211.
- Iannaccone, Laurance (1997). "Toward an Economic Theory of "Fundamentalism"". *Journal of Institutional and Theoretical Economics 153 (1)*: 100-115.
- İçli, Gönül (2015). Yeni Toplumsal Hareket Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/14 Fall 2015, p. 415-432. ISSN: 1308-2140,

www.turkishstudies.net, DOI Number:
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8844>,
ANKARA/TURKEY

- Kepel, Gilles (1994). *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World*. Cambridge: Polity Press.
- Kepel, Gilles (2002) *Jihad. The Trail of Political Islam*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kirman, Mehmet Ali (2008). “Sekülerleşme Perspektifinden Dinî ve Seküler Fundamentalizmler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi I* (2): 274-291.
- Kirman, Mehmet Ali (2013). “Rasyonel Seçim Kuramı”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XI* (22): 67-99.
- Küçükcan, Talip (2010). “Terörün Sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı”. *Uluslararası İlişkiler* 6 (24): 33-54.
- Langman, Lauren (2005). “The Dialectic of Unenlightment: Toward a Critical Theory of Islamic Fundamentalism”. *Critical Sociology* 31 (1): 243-279.
- Levis, Bernard (2003). *İslam'ın Krizi*. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Literatür Yayınları
- Luckmann, Thomas (1999). “The Religious Situation in Europe: The Background to Contemporary Conversions”. *Social Compass* 46 (3): 251-258.
- McGuire, Meredith (1992). *Religion: The Social Context*. California: Wadsworth Publishing Co.
- Roy, Olivier (2013). *Küreselleşen İslam*. Çev. H. Bayri. İstanbul: Metis Yayınları.
- Ruggiero, Vincenzo (2003). “Terrorizm: Cloning the Enemy”. *International Journal of the Sociology of Law* 31 (1): 23-34.
- Sahliyah, Emile (1990). “Religious Resurgence and Political Modernization”. *Religious Resurgence and Politics in the Contemporary World*. Ed. E. Sahliyah. New York: Suny Press. 3-16.
- Şirinov, Aqil (2008). “Çağdaş Sələfiliyin Yaranmasına və İnkişafına Səbəb Olan İctimai Amillər”. *Bakı Dövlət Universiteti İlahiyyat Fakültəsinin Elmi Məcmuəsi* 10: 194-210.

Yaparel, Recep. (2007). “Dinsel Fundamentalizm: Modernitenin İstenmeyen Çocuğu”. *Din-Kültür ve Çağdaşlık 2004 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. 139-143.

Zubaida, Sami (2001). *Islam the People and the State: Political Ideas and Movements in the Middle East*. London: I.B. Tauris.